

ERYTHEIA

REVISTA DE ESTUDIOS BIZANTINOS Y NEOGRIEGOS

42 - 2021

SEPARATA

ÍNDICE

Nota de la redacción	9
Panayotis YANNOPOULOS, Anthoussa, une princesse canonisée. Histoire ou légende?	11
Dirk KRAUSMÜLLER, Why do we have so few <i>Lives</i> of monastic saints from Central and Eastern Anatolia? An exploration of the evidence	19
Dirk KRAUSMÜLLER, Sophisticated simplicity: On the style of the <i>Vita prima</i> of Athanasius the Athonite	39
Paloma CORTEZ, Innovación en torno al <i>tópos</i> anti-bárbaro: la representación del árabe en <i>Drosila y Caricles</i>	59
Tommaso BRACCINI, Leggere i bucolici minori a Tessalonica: un sondaggio sulle glosse tricliniane del <i>Parisinus</i> gr. 2832	79
Δημήτριος Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, «Λοιμική τις νόσος ἐνέσκηψε»: Ο Ἄθως τον καιρό της πανώλης (β' μισό 14ου / 15ος αι.)	117
M. ^a Belén BONED FERNÁNDEZ, <i>Los Escorialenses</i> Φ.Ι.11 γ Ψ.Ι.13: dos manuscritos de alquimia de la colección de Diego Hurtado de Mendoza	135
Juan GIL FERNÁNDEZ, Marinería griega en los viajes españoles por el Pacífico ..	157
José M. FLORISTÁN, Renegados griegos ante el Santo Oficio: expedientes destacados (siglos XVI-XVII)	209
Luis GIL FERNÁNDEZ, Sobre un extraño caso acontecido en Tabris (23 de octubre de 1554)	249
Luis GIL FERNÁNDEZ, Una curiosa semblanza de Abbās I de Persia en el Archivo Histórico « <i>De propaganda fide</i> »	259
Μανόλης Γ. ΣΕΡΓΗΣ, Κριτική έκδοση τῶν σωζομένων ἀπό τήν ἀπολεσθεῖσα <i>Τραγῆδια τοῦ ἁγίου Γεωργίου</i> στίχων (χειρόγραφο 2240 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος). Συμβολή στή μελέτη τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου στή Νάξο ...	275
Theodora GRIGORIADOU, Manuscritos griegos (siglo XVIII) de <i>El Criticón</i> en la Biblioteca de la Academia Rumana	301
Jose Ramón DEL CANTO NIETO, <i>La canción de Calipso</i> de Ángeles Sikelianós y su contexto mítico y tradicional	321
Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, Θρησκευτικά μνημεία και τελετουργίες στην ελληνική Θράκη ..	353

**Κριτική έκδοση των σωζομένων από την απολεσθεΐσα
Τραγέδια τοῦ ἁγίου Γεωργίου στίχων
(χειρόγραφο 2240 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος).
Συμβολή στή μελέτη τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου στή Νάξο**

Critical edition of the retrieved verses of the lost *Tragedy of Saint Georgios*
(MS. 2240 of the National Library of Greece).

A contribution to the study of the religious theatre in Naxos

Μανόλης Γ. ΣΕΡΓΗΣ
Καθηγητής Πανεπιστημίου
m.g.sergis@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Οἱ ἀνέκδοτοι στίχοι πού δημοσιεύονται στήν παροῦσα ἐργασία εἶναι (στήν πλειονότητά τους) τά κείμενα τοῦ ρόλου ἑνός σκηνικοῦ προσώπου στήν απολεσθεΐσα Τραγέδια τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἡ ὁποία παραστάθηκε στή Χώρα τῆς Νάξου στίς ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰ. Οἱ στίχοι αὐτοί συνιστοῦν τό περιεχόμενο τοῦ ὑπ' ἀρ. 2240 χειρογράφου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Μεταξύ τῶν ἄλλων πού πραγματεύομαι, ἐνισχύω τήν ἐπιβεβαιωμένη (ἀπό τό 1999) ταυτότητα τῆς ἀπολεισθεΐσης Τραγέδιας μέ συγκρίσεις πρὸς τήν ἐκδεδομένη Τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου, Τραγέδια τοῦ ἁγίου Γεωργίου, Ἰησουΐτες, θρησκευτικό θέατρο στό Αἰγαῖο, Νάξος, λαϊκή ποίηση.

ABSTRACT: The unpublished verses that are published in this study are (in their majority) the texts of the role of a person in the lost *Tragedy of Saint Georgios*, which, most probably, was performed in the town of Chora of the Cycladic island Naxos (Greece) in early 18th century. These verses constitute the content of the manuscript no 2240 of the National Library of Greece. Among other issues, I enhance the confirmed (since 1999) identity of the *Tragedy* using various comparisons to the published *Tragedy of Saint Demetrios*.

KEYWORDS: *Tragedy of Saint Demetrios*, *Tragedy of Saint Georgios*, Jesuits, religious theatre at the Aegean Sea, Naxos, folk poetry.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ. ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΩΝ ΙΗΣΟΥΪΤΩΝ ΣΤΗ ΝΑΞΟ

Τά τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου στό Αἰγαῖο κατά τούς 17^ο καί 18^ο αἰῶνες εἶναι γνωστά στήν ἐπιστημονική κοινότητα, τουλάχιστον μετά τό 1979, ὅταν ὁ Βάλτερ Ποῦχνερ ἀνέδειξε τή σημασία τοῦ *Ζήνωνα* γιά τή δραματολογία τοῦ 17^{ου} αἰ., ὡς ὑποδειγματικῆς, ἐπί πολλές δεκαετίες, παράστασης¹. Ἐκτοτε, μέ τήν τεκμηρίωση παραστάσεων τοῦ ἰησουϊτικοῦ θεάτρου στήν Πόλη², τή Χίο³ (τό σημαντικότερο ἴσως κέντρο θεατρικῆς παραγωγῆς-δραστηριότητας στό Αἰγαῖο⁴), τή Σαντορίνη⁵, τή Νάξο⁶, τά δεδομένα ἔχουν πολλαπλασιασθεῖ⁷. Τά πολιτιστικά του συμφραζόμενα στό Αἰγαῖο «παραπέμπουν σέ μιὰ χρονική περίοδο κάπου ἀνάμεσα στά 1650 καί τά 1750, ἀλλά ἴσως καί νωρίτερα»⁸. Ἀπεδείχθη ἐν τοῖς πράγμασιν, μέ ἄλλα λόγια, ἡ συστηματική καλλιέργεια τοῦ θεατρικοῦ λόγου στίς ἰησουϊτικές ἀκαδημίες-κολέγια, ὅπως σαφῶς εἶχε διατυπωθεῖ στό πρόγραμμα τῆς *Ratio Studiorum*⁹. Ἡ περίπτωση τῆς Χίου ἀποτελεῖ (ὄντως) ἱστορική ἐξάιρεση, ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα στόν λαογράφο, καθ' ὅσον, γιά εἰδικούς ἱστορικούς λόγους, ἡ ἐκεῖ ὀρθόδοξη κοινότητα φαίνεται πῶς συμμετεῖχε ἐνεργά στή θεατρική παραγωγή δραματικῶν ἔργων καί στό «ἀνέβασμα» παραστάσεων, ὅταν, σέ γενικές γραμμές, ἡ στάση τῆς ἐπίσημης

¹ Βάλτερ Ποῦχνερ, «Θεατρολογικὲς ἔρευνες γιά τό πρότυπο τοῦ “Ζήνωνα”», *Θησαυρίσματα* 17 (1980) 206-284.

² Βάλτερ Ποῦχνερ, *Κείμενα καί ἀντικείμενα*, Ἀθήνα 1997, 125 κ.ε.: Μᾶρκος Ν. Ροῦσσος Μηλιδῶνης, *Φραγκισκανοὶ Καπουκίνοι, 400 χρόνια προσφορά στους Ἑλληνες, 1585-1995*, Ἀθήνα 1996, σ. 69 κ.ε.

³ Μᾶρκος Ν. Ροῦσσος Μηλιδῶνης, *Ἰησουῖτες στόν ἑλληνικό χώρο, 1560-1915*, Ἀθήνα 1991, 85 κ.ε.: Θ. Παπαδόπουλος, *Ἀγνωστος Χίου ποιητῆ: «Δαβίδ»*. Ἀνέκδοτο διαλογικὸ στιχοῦρημα. Ἀνεύρεση-κριτική ἔκδοση Θωμᾶ Ἰ. Θωμοπούλου, Ἀθήνα 1979.

⁴ Πρβλ. Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Θρησκευτικὸ δρᾶμα μέ κωμικά ἰντερμέδια, ἀγνωστού ποιητῆ, πού παραστάθηκε στίς 29 Δεκεμβρίου 1723 στή Ναξία*, κριτική ἔκδοση μέ εἰσαγωγή, σημειώσεις καί γλωσσάριο Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης (†), Βάλτερ Ποῦχνερ, Ἡράκλειο 1999, σ. 78.

⁵ Πρβλ. ἐνδεικτικά Θ. Παπαδόπουλος, «Καθολικοὶ καί Ὀρθόδοξοι στίς Κυκλάδες», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 15 (1995) [134-197], σ. 160 κ.ε.

⁶ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὅ.π., σ. 81 κ.ε., ὅπου ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

⁷ Πρβλ. Βάλτερ Ποῦχνερ, «Δραματολογικὲς καί θεατρολογικὲς παρατηρήσεις σέ ἄγνωστο θρησκευτικὸ δρᾶμα γιά τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τό χώρο τῶν Κυκλάδων στήν ἐποχὴ τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 17 (2001) [283-299], σ. 285.

⁸ Πρβλ. Βάλτερ Ποῦχνερ, «Δραματολογικὲς καί θεατρολογικὲς...», ὅ.π., σ. 287.

⁹ *Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu*, Roma 1586 (βλ. καί ἐπανεκδόσεις τοῦ 1591 καί τοῦ 1599).

ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν θαμάτων καί τοῦ θεάτρου ἦταν ἀπό ἀρνητική ἕως ἐχθρική¹⁰, καί ὄχι μόνον κατὰ τήν πρώτη (χαλεπή) περίοδο τοῦ βίου της.

Οἱ Ἰησουίτες μοναχοί ἐγκαταστάθηκαν στή Νάξο τό ἔτος 1627¹¹. Τό ἐπόμενο ἔτος, ἀνήμερα τῆς Ἀγίας Δωρεᾶς (Festa Sanctissimi Corporis Christi)¹² ἔδωσαν τήν πρώτη τους θεατρική παράσταση¹³. Ἀπό τό ἐν λόγω νησί ὑπάρχουν λιγοστά μέν, ἀλλά πειστικά τεκμήρια τῆς κυκλαδικῆς δραματοποιίας τοῦ Τάγματος τοῦ Ἰησοῦ.

Οἱ ἐκδιδόμενοι στήν παροῦσα ἐργασία στίχοι δέν εἶναι ἄλλο τι, παρά τά κείμενα (σέ στίχους) τοῦ ρόλου ἑνός προσώπου, τοῦ Ἀνατόλεου, στή χαμένη (μέχρι σήμερα) *Τραγέδια τοῦ ἁγίου Γεωργίου*, ἡ ὁποία παραστάθηκε στή Χώρα τῆς Νάξου, ἄγνωστον πότε ἐπακριβῶς, εἰκάζω, ἐξ ὧσων ἐκθέτω παρακάτω, στίς ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰ. Οἱ στίχοι αὐτοί ἀποτελοῦν τό περιεχόμενο τοῦ ὑπ' ἀριθμόν 224ο χειρογράφου (χ/φου) τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἀριθμεῖ 91 δεκαπεντασύλλαβους στίχους, οἱ ὅποιοι, μετὰ τή δική μου παρέμβαση, αὐξήθηκαν σέ 92. Ἐξηγουμαι: Ὁ ἀντιγραφέας του (πιθανῶς τό πρόσωπο πού ὑποδυόταν τόν ρόλο τοῦ Ἀνατόλεου) ἐπιλέγει ἀνελλιπῶς νά θέτει ἐντός πλαισίου τόν τελευταῖο στίχο «τοῦ προηγουμένως ὁμιλοῦντος προσώπου»¹⁴, ὡς ἀσφαλή προειδοποίηση πρὸς τόν ἴδιον ὅτι ἦλθε ἡ στιγμή τῆς δικῆς του παρεμβάσεως στὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς διάλογο. Στό φ. 2ν, λοιπόν, ὁ ἀντιγραφέας ἔχει συμπεριλάβει στὸν ἴδιο στίχο (στὸν 76) τήν τελευταία «προειδοποιητική» φράση τοῦ φίλου του Πρωτόλεου, ἀλλὰ καί τήν σύντομη ἀπάντηση τῶν Στρατιωτῶν (φρουρῶν τῆς φυλακῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου) πρὸς ἐκεῖνον. Διαχώρισα τήν ἀπάντηση τῶν τελευταίων καί ἡ «αὐτόνομη» πλέον παρουσία της δημιούργησε τόν στ. 77.

Ὁ Λίνος Πολίτης συνέδεσε ὀρθότατα τό κείμενο τῶν στίχων μέ τά «σεμινάρια τῶν Ἰησουιτῶν». Γράφει ἐπακριβῶς γιὰ τό περιεχόμενο τοῦ χ/φου: «Ἀπόσπασμα ἐκ δράματος τοῦ τύπου τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου: ὁ ρόλλος (sic) ἑνός προσώπου (Ἀνατόλιος) (...). Πιθανῶς ἐκ δράματος θρησκευτικοῦ περιεχομένου, ἐκ τῶν παριστανομένων εἰς τά σεμινάρια τῶν Ἰησουιτῶν, μέ θέμα τό μαρτύριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἔτερα πρόσωπα: Διοκλητιζιανός, Αὐτοκράτορας, ἄγ. Γεώργιος κ.ἄ.»¹⁵.

¹⁰ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὅ.π., σ. 78.

¹¹ Διαλύθηκε τό ἔτος 1773.

¹² Στήν Καπέλλα Καζάντζα, γιὰ τήν ὁποία βλ. Ἰωάννης Δελλαρόκκας, «Ἡ Καπέλλα Καζάντζα, ἡ ἀδελφοσύνη καί ἡ Ἐμπορικὴ Σχολή τῆς Νάξου», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 4 (1964) 439-468.

¹³ Βάλτερ Ποῦχνερ, «Ἰησουητικό θέατρο στό Αἰγαῖο τοῦ 17^{ου} αἰῶνα», *Ἀριάδνη* 3 (1985) 191-206.

¹⁴ Λίνος Πολίτης, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 1857-2500*, Ἀθῆναι 1991, σ. 263.

¹⁵ Λίνος Πολίτης, ὅ.π.

2. ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ 224Ο

Τό χ/φο 224ο της Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, διαστάσεων 21x15, ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία φύλλα. Ἡ τελευταῖα σελίδα του (ἢ 3 verso) εἶναι λευκή, ἡ προηγουμένη 3 recto εἶναι γραμμένη κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου. Ἡ κατάστασή του εἶναι γενικῶς καλή, ἂν καὶ ἀποτελεῖ ὑλικό κατάλοιπο τουλάχιστον 250 ἐτῶν. Ὁ ἀντιγραφεὺς χρησιμοποίησε μαῦρο μελάνι καὶ κρέμ χρώματος χαρτί. Ἡ γραφή του εἶναι σχετικὰ εὐανάγνωστη, παρ' ὅλο πού σέ πολλά της σημεῖα καθίσταται φωνητική.

Τό ἀνακάλυψε στά χ/φα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ὁ Λίνος Πολίτης, ὁ ὁποῖος στό σχετικό του σημείωμα ἀναφέρει ὅτι περιῆλθε στήν ἰδιοκτησία της τὸ ἔτος 1910, «ἐξ ἀγορᾶς, μετ' ἄλλων χφφ καὶ ἐγγράφων προερχομένων ἐκ Νάξου...»¹⁶.

Τό πρῶτο του φύλλο, τὸ 1r (βλ. φωτοαντίγραφο 1), περιλαμβάνει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴ Δεύτερη καὶ τὴν Πέμπτη Σκηνὴ κάποιας Πράξης, ἡ ὁποία δέν προσδιορίζεται οὔτε σ' αὐτό, οὔτε καὶ στά ἐπόμενα φύλλα πού περιγράφονται ἐδῶ. Συγκεκριμένα, περιλαμβάνει ἀπὸ τὴ Δεύτερη Σκηνή:

- τὰ ὀνόματα τῶν συμμετεχόντων σκηνικῶν προσώπων,
- ἑξί (6) στίχους ἀπὸ τὸν ρόλο τοῦ (κρυπτοχριστιανοῦ) Ἀνατόλεου,
- ἓναν (1) στίχο τοῦ Σατάσπη, αὐλικοῦ μᾶλλον, τοποθετημένον ἐντός παισίου.

Ἀπὸ τὴν Πέμπτη Σκηνή:

- τὰ ὀνόματα τῶν πρωταγωνιστῶν της,
- δύο (2) στίχους τοῦ Πρωτόλεου (= Πρωτολέοντος), κρυπτοχριστιανοῦ καὶ φίλου τοῦ Ἀνατόλεου, τοποθετημένους κατὰ τὸν μόλις προαναφερθέντα τύπο τῶν λόγων τοῦ Σατάσπη,
- ἑνδεκα (11) στίχους ἀπὸ τὸν ρόλο τοῦ Ἀνατόλεου. Ἄρα, συνολικά στό φ. 1r παρατίθενται εἴκοσι (20) στίχοι.

Στό φ. 1v συνεχίζει τὸ περιεχόμενο-κείμενο τῆς προηγουμένης Πέμπτης Σκηνῆς. Ἔχουμε σ' αὐτό εἰκοσιδύο (22) στίχους τοῦ Ἀνατόλεου καὶ δύο (2) «περικλεισμένους», ὅπως παραπάνω, τοῦ Πρωτόλεου. Σύνολο 24 στίχοι.

¹⁶ Λίνος Πολίτης, ὁ.π.

Στό φ. 2r αναφέρονται τὰ πρόσωπα κάποιας Δεύτερης, Τρίτης καί Ἑκτης Σκηνῆς καί παρατίθενται δεκαεπτὰ (17) στίχοι: Ἐξί τοῦ ρόλου τοῦ Ἀνατόλεου στή Δεύτερη Σκηνή, δέκα (10) τοῦ ἰδίου στήν Ἑκτη, οὐδεῖς ἀπό τήν Τρίτη (στήν ὁποία παρίσταται, δηλαδή, ὡς βωβό πρόσωπο) καί ἕνας (1) τοῦ Αὐτοκράτορα στή Δεύτερη. Στό φ. 2v συνεχίζει ἡ προηγούμενη Ἑκτη Σκηνή μέ δεκαεπτὰ (17) στίχους τοῦ Ἀνατόλεου, τέσσερις (4) τοῦ Πρωτόλεου («περίκλειστους») καί τρεῖς (3) τῶν Στρατιωτῶν (μετά τήν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου πού ἐπεχείρησα), ἐν συνόλῳ, δηλαδή, εἰκοσιτέσσερις (24) στίχοι.

Ἐνα ἀπό τὰ πρόσωπα τῆς ἀναφερόμενης στό φ. 3r Ἑβδόμης Σκηνῆς τοῦ ἔργου εἶναι ὁ ἅγιος Γεώργιος, μία φράση τοῦ ὁποίου παρατίθεται ἐντός πλαίσιου, ὡς «ὁδηγός» γιά τήν ἀμέσως ἀκολουθοῦσα 4στιχη «παρέμβαση» τοῦ Ἀνατόλεου, στόν ὁποῖον ἀνήκουν οἱ ὑπόλοιποι πέντε (5) στίχοι καί ἕνας στούς Στρατιῶτες, ἐν συνόλῳ ἑπτὰ (7). Χαρακτηριστικό τῆς σελίδας αὐτῆς εἶναι ὅτι διασώζει τίς δύο (συνολικά) σκηνικές ὑποδείξεις τοῦ ποιητῆ: Στήν πρώτη οἱ Ἀνατόλεος καί Πρωτόλεος ἀνοίγουν τή φυλακή· μέ τή δεύτερη, γραμμένη στό ἄκρο δεξιό τῆς σελίδας, μετά τό πέρας τοῦ τελευταίου στίχου, καί κυκλωμένη πρός διάκριση («τῶρι τῶν δίνουν τὰ κλειδιά τῆς φυλακῆς») ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι οἱ δύο φίλοι ἐπιστρέφουν τὰ κλειδιά τῆς φυλακῆς στούς (δωροδοκηθέντες) φύλακες (βλ. φωτοαντίγραφο 2).

Ὅλες οἱ σελίδες εἶναι γραμμένες ἀπό τό χέρι τοῦ ἴδιου ἀντιγραφέα. Τά ὀνόματα τῶν διαλεγόμενων προσώπων ἀναγράφονται στήν ἀριστερή ἄκρη τῆς σελίδας, πρίν ἀπό τόν στίχο, καί ὑπογραμμίζονται. Ὅταν ὁ στίχος αὐτός τυγχάνει νά εἶναι μακροσκελής, τό ὄνομα συλλαβίζεται καί παρουσιάζεται σέ δύο σειρές. Σέ ἐλάχιστες περιπτώσεις ὁ ἀντιγραφέας ἀναγκάσθηκε νά διορθώσει ἢ νά προσθέσει ἐκ τῶν ὑστέρων κάτι στό χειρόγραφο του.

3. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΜΙΑΣ ΥΠΟΘΕΤΙΚΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Βασιζόμενος σέ ὅσα ἐκτίθενται στά ἐπόμενα καί σέ ὅσα πρό πολλοῦ ἔχει δημοσιεύσει ὁ Βάλτερ Ποϋχνερ στήν *Τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου*¹⁷, παρ' ὅλο πού ἡ ὀλιγαριθμία τῶν ἐδῶ ἀναλυόμενων στίχων ἀποτρέπει μιά λεπτομερειακή σύγκριση τῶν δύο θεατρικῶν κειμένων, θά πρέπει νά θεωρήσω βέβαιον ὅτι πρόκειται γιά ἀποσπάσματα ἀπό τή χαμένη (μέχρι σήμερα) *Τραγέδια τοῦ ἁγίου*

¹⁷ Βάλτερ Ποϋχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 124 κ.έ.

Γεωργίου. Τό είχε έπισημάνει ήδη από τό 1991 ό Λίνος Πολίτης, χωρίς κ'άν τότε νά γνωρίζει τά τής Τραγέδιας τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου εἶναι τό μαρτύριο τοῦ τροπαιοφόρου ἁγίου Γεωργίου, ἥδη ὑπηρετοῦντος (ἀπό τά 18 του ἔτη) στόν ρωμαϊκό στρατό καί συντόμως τιμημένου ἀπό τόν ἴδιον τόν Διοκλητιανό μέ τόν τίτλο τοῦ «κόμη». Ἡ θαρραλέα διακήρυξη τῆς ἀλήθειας τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἐκ μέρους του τόν ὀδήγησε στόν πρόωρο θάνατο, μέ φρικτά, ὅπως γράφεται¹⁸, βασανιστήρια. Τό ὄνομα τοῦ ἁγίου πρωτοαναφέρεται στόν στ. 52 τοῦ φ. 2r, ὅταν ὁ Ἀνατόλεος προτρέπει τόν Πρωτόλεο νά φανερώσουν τή θρησκευτική τους ταυτότητα, ἀκολουθοῦντες τό παράδειγμα τοῦ ἁγίου: «Τώρα ποῦ φανερώθηκεν ὁ Γιώργιος ἐμποροῦμεν / τ' ὅμοιον νά κάμωμεν καί νά φανερω-θοῦμεν».

Ἀπό τήν ἀνάλυση τῶν 92 στίχων τοῦ ἀποσπάσματος μποροῦμε νά διατυπώσουμε μέ βεβαιότητα τά ἑξῆς:

Ὁ Ἀνατόλεος στή Δεύτερη Σκηνή τοῦ φ. 1r ἀπευθύνεται στόν ἄρχοντα / αὐλικό Σατάσπη. Αὐτόν κάλλιστα θά μπορούσαμε νά τόν «ἀντιστοιχίσουμε» μέ τόν Σοστένη τῆς Τραγέδιας τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ὁ Ἀνατόλεος τόν ἀποκαλεῖ «ἀφέντη, σεμνότατον, ρήγα» καί τοῦ συστήνει νά ἐπιδείξει εὐσπλαχνία καί ψυχραιμὴ στάση, καθόσον ὁ θυμός εἶναι ἐνστικτῶδες ἀντανακλαστικό καί πρέπει νά δίνει τή θέση του στήν «ψυχραιμία». Εἰκάζω πῶς ἡ «ὀφειλόμενη» εὐσπλαχνία ἀναφέρεται στή στάση πού ὁ κρυπτοχριστιανός ἀξιωματοῦχος κρίνει πῶς πρέπει νά υἱοθετήσουν οἱ διαχειριστές τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἔναντι τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἄγνωστος ποιητής τῶν ἀναλυόμενων ἐδῶ στίχων εἰκάζω πῶς μᾶς μεταφέρει στό (ιστορικό) ἔτος 303 μ.Χ., ὅταν ὁ Διοκλητιανός ἐκάλεσε στήν Πόλη τούς καίσαρες καί τούς στρατηγούς του, γιά νά συζητήσουν τό παραπάνω ζήτημα. Στήν ποιητική ἐκδοχή τῶν πραγμάτων ὁ αὐλικός Σατάσπης, ἐκφραστής τοῦ πνεύματος τοῦ κυρίου του, σέ κάποια συνάντησή τους, παρόντος καί τοῦ ἁγίου, συνηγόρησε προφανῶς στήν ἀνάληψη ἑνός ἐξοντωτικοῦ τῶν χριστιανῶν ἀγώνα. Ὁ κατώτερος τῇ τάξει Ἀνατόλεος συστήνει μέν ψυχραιμία, ἀναγνωρίζει ὅμως στόν Σατάσπη τό δικαίωμά του νά πράττει τελικῶς ὅ,τι τοῦ ὑπαγορεύει ὡς ὀρθόν καί πρέπειν ὁ λογισμός του.

Στήν Πέμπτη Σκηνή τοῦ ἴδιου φύλλου (καί τοῦ φ. 1v) οἱ δύο φίλοι Ἀνατόλεος καί Πρωτόλεος συζητοῦν τό ζήτημα τῆς μελλοντικῆς τους στάσης: Νά συνεχίσουν κρυπτόμενοι μέ ἀσφάλεια ἢ νά φανερώσουν τή θρησκευτική τους ταυτότητα καί

¹⁸ Τά τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου ἄντλησα ἀπό τό βιβλίο Συμεών ὁ Μεταφραστής, *Τό μαρτύριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου*, εἰσαγωγή, μτφρ., σχόλια Γ. Παπαδημητρόπουλος, Ἀθήνα 1994.

νά ὑποστοῦν τίς ἀνάλογες, γνωστές τους, συνέπειες; Ἡ εἴσοδος στή βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὁ μισθός τόν ὁποῖον προσδοκοῦν, δέν κερδίζεται μέ τήν ἀπόκρυψη καί τή φυγή. Δέν εἶναι εὐκολη, ἀκόπιαστη ἡ εἴσοδος «εἰς τήν δόξαν τοῦ Θεοῦ», οὐδένα, ἐξ ἄλλου, στεφανώνει ὁ Κύριος, ἂν δέν ἐργασθῇ γιά τήν πίστη του, ἂν δέν προσφέρει κάποιες φορές τήν ἴδια του τή ζωή. «Ὁ θάνατος τοῦ ἥρωα εἶναι τό πέρασμα μέν στήν ἀνυπαρξία, ἀλλά καί ὁ μέγιστος θρίαμβός του ταυτοχρόνως». Οἱ χριστιανοί μάρτυρες κραταιώθηκαν ψυχικά ἔχοντας κατά νοῦν σκέψεις ὅπως αὕτη ἡ διατυπωμένη στήν *Τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου*:

«Δημήτρη, ἐσὺ εἶσαι μάρτυρας! Χαίρου, παιδί μου, χαίρου!
Τήν ψυχὴν σου οἱ Ἄγγελοι στὰ ψηλὰ θὲ νὰ φέρουν,
νὰ τήνε βάλουσιν ὀμπρὸς εἰς τὴν Ἀγίαν Τριάδα,
ἀλλάζοντας τὲς θλίψεις σου σὲ αἰώνια γλυκάδα»¹⁹.

Ὁ φόβος εἶναι μεγάλος, κυριαρχεῖ, ἡ διαταγὴ τοῦ (μανιώδους, κατὰ τόν λαϊκό στιχουργό) αὐτοκράτορα εἶναι σαφὴς καί ὅποιος τήν παραβεῖ θά ὀδηγηθεῖ ἐμπρός του σιδηροδέσμιος. Ὅμως ἡ χάρη τοῦ Θεοῦ τούς ἐνδυναμώνει, ὅταν προσεύχονται σ' Ἐκεῖνον καθημερινά.

Μέ ἀπόλυτη συμφωνία στὰ παραπάνω οἱ δύο (κρυπτοχριστιανοί) ἀξιωματικοί ἀποφασίζουν νὰ εἰσέλθουν στό «σενάτο» (= στή μικρὴ σκηνή) γιά νὰ μάθουν κάτι νεώτερο, μέ τήν ἐλπίδα πὼς ὁ Θεὸς τους θά τούς φωτίζει καί θά ἔχει πάντοτε τὴ φυλακτήρια ἔγνοια Του. Ἄρα, ὑποθέτουμε ὅτι σκηνικός χώρος ὅλων τῶν παραπάνω ἦταν μιά πλατεία μπροστά στό αὐτοκρατορικό παλάτι, ἡ μιά θύρα τοῦ ὁποῖου ὀδηγοῦσε στή φυλακὴ τοῦ ἁγίου. Περίπλοκες σκηνικὲς ἐγκαταστάσεις θά πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀποῦσες ἀπὸ τὴ Νάξο τοῦ 18^{ου} αἰ.

Στὴ Δεύτερη Σκηνὴ τοῦ 2^ο ὁ Ἀνατόλεος ψευδόμενος δηλώνει (ὡς μὴ ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖς) πλήρη ὑπακοή στίς διαταγὲς τοῦ αὐτοκράτορα: Κύπτει καί τίς προσκυνᾷ ὡς ἓνας ἐλάχιστος μικρός του «δουλευτῆς», δηλώνει χαρακτηριστικά.

Στὴν ἐπομένη Ἑκτὴ Σκηνὴ τοῦ ἴδιου φύλλου ὁ ἅγιος Γεώργιος ἔχει ἥδη ἀποκαλύψει τὴν ἀπαγορευμένη χριστιανικὴ του ταυτότητα. Ὁ Ἀνατόλεος μᾶς μεταφέρει ἐπὶ σκηνῆς ἐν περιλήψει τό δραματικὸ σκηνικὸ τῆς αὐτοαποκαλύψεώς του ἐνώπιον τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα²⁰:

¹⁹ Βάλτερ Ποϋχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 170 (στ. 56-59).

²⁰ Ἀγνοοῦμε φυσικὰ τὸν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀποδόθηκε τό μαρτύριο τοῦ ἁγίου: Μὲ τὴν κλασικιστικὴ διακριτικότητα τοῦ off stage ἢ μέ τὴν τάση τῆς φρικαλέας ἀναπαράστασης τῶν γεγονότων πού συναντοῦμε στό Μπαρόκ;

«Εἶδαμεν πῶς ἀπόκοτα τὸ εἶπεν ἀπ' αὐτός του
τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα στὸ πρόσωπο ὁμπρὸς του.
Καὶ στὸν νοῦν του δὲν ἔβαλεν φόβον οὐδέ τρομάραν
μηδὲ τὴν τρομερότατην τῶν βάσανων ἀντάρα.
Μὲ περισιὰ ἀποκοτιὰ καὶ μὲ φωνὴ μεγάλη
ὁμπρὸς εἰς ὅλους τὸ 'πενε δίχως πρόφασιν ἄλλη» (στ. 54-59).

Τὸ παράδειγμα τοῦ ἁγίου, ἡ θαρραλέα του στάση, καταλύει κάθε ἔννοια φόβου ἀπὸ τοὺς δύο φίλους. Ἀποφασίζουν νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν στὴ φυλακὴ, νὰ ἀκούσουν τὴ συμβουλὴ του περὶ τοῦ πρακτέου. Προβληματίζονται γιὰ τὴ στάση τῶν φυλάκων-στρατιωτῶν: Θὰ τοὺς ἀφήσουν νὰ περάσουν ἐλεύθερα ἢ θὰ ζητήσουν χρήματα; Ἰσχύει τὸ δεύτερο. Οἱ στρατιῶτες ἐκμεταλλευόμενοι τὴν ἐπιθυμίαν τῶν φίλων ζητοῦν καὶ λαμβάνουν τελικὰ δέκα γρόσια, ἀντὶ τῶν πέντε πού τοὺς προσφέρθηκαν κατ' ἀρχάς. Στὴν Ἑβδομῇ (τελευταίᾳ) Σκηνῇ τοῦ 3^{ου} οἱ φρουροὶ ἀνοίγουν τὴ φυλακὴ· ἡ συζήτησις τῶν ἐπισκεπτῶν μὲ τὸν ἐγκλειστο ἅγιον τελειώνει μὲ τὴ φράση του «στεφάνια ἔχει ὅτοιμα διὰ τὴν παρηγορίαν σας», πού δηλώνει σαφῶς τὴν πρὸς αὐτοὺς προτροπὴ-συμβουλὴ του: Φανερώστε τὴν πίστη σας στὸν Θεό κι ἐκεῖνος ἔχει ἔτοιμα γιὰ σᾶς τὰ στεφάνια τῆς δόξας. Ὁ θάνατός του ὅμως (προειπώθηκε) εἶναι ζωὴ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο καὶ γιὰ τοὺς πιστοὺς, γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ ἀποτελεῖ πλέον ὑπόδειγμα βίου.

Οἱ φύλακες (δωροδοκηθέντες) ἐγχειρίζουν τὰ κλειδιά τῆς εἰρκτῆς στοὺς δύο φίλους.

4. Η ΣΚΟΠΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Ἡ ποίηση γιὰ τοὺς ποιητές τῶν *Τραγεδιῶν* ἀποτελοῦσε κατ' ἀρχάς ἓνα μέσον ἠθικοποίησης τῆς τότε ναξιακῆς κοινωνίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων αἰγαιοπελαγίτικων ὅπου παριστάνονταν ἔργα τῆς ἰησουϊτικῆς δραματουργίας στὴν ἔννοια τῆς προσφορᾶς τοὺς πρὸς τὸ κοινωνικὸ σύνολο συνυπολόγιζαν καὶ αὐτήν, τὴν διὰ τῆς ποιήσεως διόρθωσις, βελτίωσις, ἀναμόρφωσίς της. Προεῖχε ὁ θρησκευτικὸς διδασκισμός. Λέγεται μάλιστα πῶς οἱ ἠθικιστές Ἰησουῖτες ὀργάνωναν θεατρικὲς παραστάσεις τὴν περίοδον τῶν παγανιστικῶν Ἀπόκρεων, προκειμένου νὰ ἀποσπάσουν τὴν προσοχὴ τῆς νεολαίας ἀπὸ τὰ «αἰσχροῦς», παγανιστικὰ καρναβάλια²¹.

²¹ Πρβλ. Βάλτερ Πούχνερ, *Ἡ τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 85.

Παραθέτω ἑνδεικτικά κάποιους στίχους ἀπὸ τὴν *Τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου* πρὸς ἀπόδειξη ὧσων προαναφέρθηκαν:

«Ὁ σκοπὸς μας τὴν σήμερον εἶναι διὰ ν' ἀγαπᾶτε
τὸν Δημήτρην τὸν ἅγιον καὶ νὰ τὸν ἐπαινᾶτε.
Φανερὴ 'ναι, στοῦ λόγου σας, ἡ ἐδικὴ ντου ἀνδρεία,
διὰ τοῦτο πρέπει πᾶσα εἷς μὲ παστρικὴν καρδίαν
νὰ μιμηθῇ τὲς ἀρετὲς καὶ τὲς ἀγίες του πράξεις,
προσφέροντάς τες πάντοτε μὲ τιμημένες τάξεις»²².

Ὁ κόσμος τῶν ἡρώων τῆς *Τραγέδιας τοῦ ἁγίου Δημητρίου* (ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῶν στίχων) εἶναι διχοτομημένος σέ χριστιανούς (Ἑμεῖς-καλοὶ) καὶ εἰδωολάτρες ἔθνικοι (οἱ Ἄλλοι-κακοί), μέσα στὸν κόσμο τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ὅμως καὶ κάποιοι «καλοὶ», γιὰ νὰ παράσχουν μὲ τὴν παράλογη-ἡρωικὴ δράση τους τὰ στοιχεῖα τοῦ δράματος στὴν ὅλη ὑπόθεση²³. Ἐξυγιαντές, ἀναμορφωτές τῆς κοινωνίας αὐτοπροσδιορίζονταν οἱ ποιητές. Προβάλλονταν, βεβαίως, ταυτοχρόνως κοινωνικά. Ἡ ποίηση (θεωρεῖται πῶς) ἐνέχει στοιχεῖα μυστικισμοῦ, ἀναφέρεται σέ κάτι ἀνώτερο καὶ ὑπερβατικὸ, πίστη πού καθιστοῦσε τὸν ποιητὴ ἱεροφάντη, μυσταγωγό, ὄργανο τῆς Θείας Προνοίας²⁴.

Βεβαίως ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη διάσταση στὰ πράγματα: Ἡ λατινικὴ προπαγάνδα. Στούς σκοποὺς τοῦ ἰησουϊτικοῦ θεάτρου δέν ἦταν μόνον ἡ ἐκμάθηση τῆς λατινικῆς ρητορικῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ προσηλυτισμὸς τοῦ ὀρθοδόξου ποιμνίου. Τὰ περίπου 700 ἰησουϊτικὰ κολέγια πού εἶχαν ἰδρυθεῖ στίς εὐρωπαϊκὲς πρωτεύουσες, ἐκφραστές τοῦ πνεύματος τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης, προέβαλλαν μὲν τὸ πνεῦμα τῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστες, ἀλλὰ κρίνω πῶς δέν κατορθώθηκε νὰ ἀποκρυβεῖ ὁ προαναφερθεὶς, ἀπώτερος ἴσως, στόχος, ἡ propaganda fide, ἰδίως στίς ἀπόμερες περιοχὲς τοῦ καθολικισμοῦ, στίς ὁποῖες ἐντάσσω καὶ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα μου Νάξο. Τὴν *Τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου* (καὶ αὐτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου) τὴν ὁργανώνει ἀσφαλῶς τὸ ἀρχοντολόι τῆς Χώρας, «Δυτικὸ» καὶ ἐντόπιο ἑλληνικὸ (ἡ παλαιὰ ἀριστοκρατία τῆς²⁵), καὶ τὴν ἀπολαμβάνουν, ὡς ἀποδέκτες, καὶ πάλιν

²² Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., στ. 280-285, σ. 222.

²³ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 14 κ.ε.

²⁴ Πρβλ. Μανόλης Γ. Σέργης, «Τὸ εἰδικὸ βᾶρος τῆς ποίησης κατὰ τὸν 19^ο αἰώνα: Ἡ περίπτωση τοῦ “Κεφαλλῆνος Λεπτουργοῦ” Σπυρίδωνος Γ. Μαλάκη (1823-1898)», στὸν τόμο *Φιόρα τιμῆς γιὰ τὸν Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο Β' Συνετό, Ζάκυνθος* 2009, σ. 869.

²⁵ Ἡ συνεργασία τους μὲ τὴν κυρίαρχη ξενικὴ δύναμη θεωρεῖται δεδομένη. Πρβλ. Ἀλίκη Νικηφόρου, *Δημόσιες τελετὲς στὴν Κέρκυρα κατὰ τὴν περίοδο τῆς βενετικῆς κυριαρχίας (14^{ος}-18^{ος} αἰώνας)*, Κέρκυρα 2014.

κυρίως τά μέλη αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ χώρου. Ἐλάχιστοι ἦταν οἱ συμμετέχοντες ἀπό τό Νιό Χωριό (τή λαϊκή συνοικία τῶν Ὁρθοδόξων τῆς πόλης) ἢ ἀπό τά περίχωρά της ἀγρότες. Τό θέατρο γιά τόν λαό τῆς «τρίτης τάξης», εἰδικά τόν ἀγροτικό, ἦταν συστατικό μιᾶς ἄχρηστης καί ἐπικίνδυνης (κατά τήν ἐπίσημη Ἐκκλησία του) γι' αὐτόν νεωτερικότητας. «Ψυχ-αγωγία» (μέ τήν ἀρχαιοελληνική σημασία) τοῦ παρεῖχαν οἱ θρησκευτικές ἀκολουθίες, οἱ σχετικές τελετουργίες τοῦ «ἱεροῦ» του χρόνου καί τά κηρύγματα τῶν ἀγραμμάτων ἱερέων του καί τῶν μοναχῶν· ἡ καθημερινή διασκέδασή του διανθιζόταν μέ τό λαϊκό του θέατρο καθ' ὅλον τόν «κύκλο τοῦ χρόνου», μέ τά ἔθιμά του... Οἱ προπάτορές μου χωρικοί τῆς νήσου (οἱ καλλιεργοῦντες μέ διάφορες μορφές συμβάσεων τά κτήματα τῶν «Δυτικῶν»-ἰδιοκτητῶν τῆς γῆς ἀπό τόν 13^ο αἰ. κ.έ.) περιορίζονταν νά ἀποστείλουν ὑποχρεωτικά ἀρκετά δεμάτια μέ πικροδάφνες, παραμονές τῆς Ἀγίας Δωρεᾶς, γιά νά στολίσουν οἱ ἄρχοντές τους τή μητρόπολή τους καί τούς χώρους ἀπό ὅπου θά διήρχετο ἡ πομπή τῆς ἑορτῆς...

Οἱ «Δυτικοί» ἀσφαλῶς εἶχαν μιᾶ ἀκόμη εὐκαιρία νά αὐξήσουν τό συμβολικό κύρος τῆς σχολῆς τους, μέ τίς ἐπιτυχεῖς θεατρικές τους παραστάσεις, ἴσως ὑψηλῆς γιά τήν ἐποχή αἰσθητικῆς. Ἦταν ἓνα ἀκόμη μέσον ἐπιβολῆς τους, ὡς κυρίαρχης τάξης. Ἐνίσχυαν μέ αὐτές τό προπαγανδιστικό ὄπλοστάσιό τους, πρωταγωνιστοῦσαν στό παιχνίδι τῆς κατανομῆς τῆς τοπικῆς ἐξουσίας.

Στήν περίπτωσή μας βεβαίως ὑφίστατο ὁ κοινός στόχος πού προανέφερα, γι' αὐτό ἴσως ἡ μικτή σύνθεση τῶν συντελεστῶν τῶν θεατρικῶν παραστάσεων: Ἡ ἐνίσχυση τοῦ θρησκευτικοῦ φρονήματος, μέ τήν ἐπιλογή τῶν ἀναπαραστάσεων τῶν μαρτυρίων τῶν δύο ἀγίων. Ἡ (ἀποδεδειγμένη) μεταξύ τῶν δύο θρησκευτικῶν κοινοτήτων τῆς νήσου ἀντιπαλότητα κατευναζόταν προσωρινά. Ἐξ ἄλλου, αὐτοί πού συμμετεῖχαν (προαναφέρθηκε) δέν ἐπηρεάζονταν ἀπό θρησκευτικές διαφορές. Ἐγγραψα προσφάτως²⁶ ὅτι ὁ ὀρθόδοξος κόσμος τῆς Νάξου διατήρησε τήν αὐτονομία του ἀπό τούς κυριάρχους του (ἰσχυρότερους πολιτισμικά) «Δυτικούς», ἐξ αἰτίας πρωτίστως τῆς θρησκευτικῆς τους διαφορᾶς. Αὐτή, τελικά, περιόρισε τίς ἐπιδράσεις τῶν κατακτητῶν στά πεδία τῆς οἰκοδομίας καί τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, πρίν οἱ φορεῖς της ἀφομοιωθοῦν, σταδιακά, ἀπό τό ἐντόπιο στοιχεῖο. Ἡ θρησκευτική διαφορά στή Νάξο ἀπεδείχθη ὁ βασικός ἄξονας περί τόν ὁποῖο ἐστράφη ἡ *ετερότητα*, διότι, ἀπλούστατα, ὑπῆρξε σθεναρή ἡ ἀντίσταση τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου.

²⁶ Μανόλης Γ. Σέργης, *Τηλέοραση καί σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός (μέ ἀφορμή τά 50 ἔτη λειτουργίας τῆς Δημοσίας Τηλεόρασης στήν Ἑλλάδα, 1966-2016)*, Θεσσαλονίκη 2020, 62.

5. ΤΑ ΣΚΗΝΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Ὅσον ἀφορᾷ στά σκηνικά πρόσωπα τῶν στίχων παρατηρῶ τά ἑξῆς: Στίς ἑξὶ συνολικά σκηνές τοῦ χ/φου λαμβάνουν μέρος (πλὴν τῶν Στρατιωτῶν καὶ τῶν Σενατόρων) ἑνδεκα κύρια πρόσωπα ἢ δέκα, ἃν ὁ Διοκλητιζιανός-Διοκλητιανός ταυτιζόταν μέ τόν σέ ἄλλη σκηνή ἀναφερόμενον ὡς Αὐτοκράτορα (βλ. 3r), μέ δεδομένη τήν «εὐελιζία» τοῦ ποιητῆ στήν ἀποτύπωση τῶν ὀνομάτων τῶν ρόλων. Περί τά εἴκοσι εἶναι συνολικά τά πρόσωπα τῆς *Τραγέδιας τοῦ ἁγίου Δημητρίου* (ἐξαιροῦνται ὅσα συμμετέχουν στά αὐτόνομα διλούδια²⁷, οἱ Στρατιῶτες καί οἱ Πάγιοι²⁸, καί τά πρόσωπα πού ἐκφωνοῦν τοὺς Προλόγους τῆς). Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ *Τραγέδια τοῦ ἁγίου Γεωργίου* εἶχε πέντε Πράξεις, μέ 6-7 σκηνές κατὰ μέσον ὅρον ἢ καθεμίᾳ, θά πρέπει νά θεωρήσουμε βέβαιο ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν προσώπων τοῦ δράματος τοῦ Γεωργίου θά ἦταν μεγαλύτερος²⁹. Π.χ., στό «ἐπίσημο» μαρτυρολόγιο τοῦ ἁγίου διαβάζω ὅτι οἱ δῆμιοι (μεταξύ ἄλλων) κατεπλήγησαν τό σῶμα Του καί Τόν παρουσίασαν στόν Διοκλητιανό, ὁ ὁποῖος ὁμῶς ἔμεινε ἔκπληκτος στήν ἀπαστράπτουσα ἀπό φῶς θεά τοῦ ἁγίου καί ἀπέδωσε τό φαινόμενο στίς μαγικές Του ἰκανότητες. Γι' αὐτό ἐκάλεσε τόν μάγο Ἀθανάσιο νά λύσει τά μάγια Του. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς *Τραγέδιας τοῦ Γεωργίου* ἀκολούθησε τό μαρτυρολόγιο, τότε ἕνας ἀκόμη ρόλος θά ἦταν αὐτός τοῦ μάγου, μέ ἀλλαγμένο ἴσως τό ὄνομά του. Ἀλλά, καθ' ὅσον γνωρίζω, «ἐπίσημο» μαρτυρολόγιο τοῦ ἁγίου δέν ἐκυκλοφορεῖτο στίς ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰ. Ἄρα, ὁ ποιητής εἶχε πολλά περιθώρια κινήσεων κατὰ τόν θεατρικό μεταπλασμό τοῦ μαρτυρίου συνολικά.

Ὁ Διοκλητιζιανός-Διοκλητιανός κρίνω πῶς «ἀναλογεῖ συμμετρικά» στόν Μαξιμιανό τῆς *Τραγέδιας τοῦ ἁγίου Δημητρίου* ὁ Παπᾶς ἴσως στόν ἐπίσκοπο Κάλ-λιστο· ὁ προαναφερθεῖς Πρωτόλεος «ἰσοδυναμεῖ» μέ ἕναν ἀπό τοὺς τρεῖς κρυπτοχριστιανούς τῆς *Τραγέδιας* (Ἀγαπητό, Μάσιμο, Σίλβιο), ὁ Μαγνήτζιος καί ὁ Ἀνδρέας ἴσως εἶναι παρεμφερεῖς πρὸς κάποιους ἀπὸ αὐτούς. Οἱ Σολτάδοι συνιστοῦν «κοινόν τόπο» καί στίς δύο τραγωδίες: Ὑποδύονται τοὺς φύλακες τῶν δύο ἁγίων. Ὁ Καπετάνιος φαίνεται νά «ἀντικαθιστᾷ» τόν στρατηγὸ Λύσανδρο τῆς

²⁷ Ἀθασούριστη λέξη, κατὰ τόν Βάλτερ Ποϋχνερ (δ.π., σ. 274). Σήμαινε τά κωμικά ἰντερμέδια πού παίζονταν (γιά προφανεῖς λόγους) μετὰ τό κυρίως ἔργο, ὡς μιὰ εὐθυμη νότα στή δραματική του ὑπόθεση. Ἡ παρουσία τοῦ ὅρου συμβάλλει στόν ἐμπλουτισμό τῆς ὁρολογίας τῆς πρὸ τοῦ 1800 νεοελληνικῆς δραματοποιίας.

²⁸ Οἱ ἀκόλουθοι, τά παιδιὰ (ἀπὸ τό γαλλικὸ page).

²⁹ Ἡ ἀνάγκη νά συμμετάσχουν στήν παράσταση ὅσον τό δυνατόν περισσότεροι μαθητές ὁδηγοῦσε στήν ἐπινόηση περισσότερων ρόλων.

Τραγέδιας. Οί Σενατόροι (οί έπιμελητές τής σκηνής) άντιστοιχοϋν στους Παγίους τής Τραγέδιας· ό Μελάνιος πρός κάποιον άρχοντα αϋλικόν (τόν Καρινό);. Πιθανότατα, κρίνω, πώς θά έπαναλαμβανόταν ή σκηνή μέ τόν Άγγελο πού στεφάνωσε τόν νικητή άγιο Δημήτριο³⁰. Έννοείται πώς όλους τούς ρόλους τούς ύποδϋονταν άνδρες. Οϋδείς μαθητής τής ιησουϊτικής σχολής εκπαιδευόταν σ' αϋτήν γιά νά αναλάβει στόν μετέπειτα βίον του γυναικείο ρόλο. Τήν παραμικρή, τέλος, είκασία άδυνατοϋμε νά έκφράσουμε γιά τό θέμα τής ύπάρξεως ή όχι διλουδίων-ίντερμεδίων στο δρᾶμα τοϋ άγίου Γεωργίου.

Όταν μελετῶ τούς στίχους τής Τραγέδιας τοϋ άγίου Δημητρίου καί τούς ανάλϋμενους έδῶ αίσθάνομαι (α) ότι διαβάζω δύο ίδιου ύφους καί ήθους κείμενα καί (β) ότι έχω ένώπιόν μου έναν σύγχρονο ριμαδόρο ποιητή από τή Νάξο (ή από κάποιο άλλο έλληνικό νησί πού έξακολουθεϊ νά στιχουργεί μέχρι σήμερα): Άπό τήν Κρήτη έννοῶ (π.χ.), τήν Κύπρο, τή Σίφνο, τήν Κάρπαθο, τή Λευκάδα³¹.

Καί στίς δύο περιπτώσεις, έχουμε, δηλαδή, μεταβεί ήδη σέ ό,τι ό Μιχ. Μερακλής έχει όνομάσει «στάδιο πεζότητας» τοϋ λαϊκοϋ ποιητικοϋ λόγου· από ένα ποιητικό-μουσικό στάδιο (αϋτό τής δημοτικής ποίησης) σέ ένα άλλο πεζότητας³². Καί ό μέν Μερακλής αναφέρεται στόν 2ο^ο αϊ., έδῶ όμως αναφέρομαι στίς άρχές τοϋ 18^{ου}. Γι' αϋτό καί ή έμμονή τῶν άγνώστων ποιητῶν τῶν Τραγεδιῶν στήν (μέ εϋλαβικό τρόπο) τήρηση τοϋ μέτρου καί τής όμοιοκαταληξίας, όπως έχει άποδειχθεϊ σέ δεκάδες έργασίες, σχετικές μέ τούς σύγχρονους λαϊκούς ποιητές. Οί στίχοι έκφράζουν τήν άγάπη τοϋ λαϊκοϋ ανθρωπού γιά τό ήχητικό άποτέλεσμα πού επιτυγχάνεται διά τοϋ τελειότερου μέτρου καί τής άρτιότερης όμοιοκαταληξίας³³· ή τήν ανάγκη του νά έκφρασθεϊ ποιητικά, μέ έναν ιδιαίτερο καί δυσκολότερο κώδικα, όπως άνέφερα παραπάνω.

³⁰ Πρβλ. Βάλτερ Ποϋχνερ, *Ή τραγέδια τοϋ άγίου Δημητρίου...*, ό.π., σ. 218-219.

³¹ Ή σχετική βιβλιογραφία είναι πλέον τεράστια. Έντελῶς ένδεικτικά βλ. Μηνᾶς Άλ. Άλεξιάδης, *Νεωτερική έλληνική λαογραφία*, Άθήνα 2008², όπου παλαιότερες σχετικές μελέτες του Μ. Γ. Βαρβούνης, *Ό κυμαίος λαϊκός ποιητής Γεώργιος Ν. Χαρτσᾶς (είσαγωγή, έκδοση, σχόλια)*, Άθήνα 2010, όπου καί προγενέστερη βιβλιογραφία Μανόλης Γ. Σέργης, *Μιά άνέκδοτη ρίμα τοϋ ναξιῶτη λαϊκοϋ ποιητή Άντῶνη Χουζούρη (λαογραφική μελέτη)*, Άθήνα 1996· Κώστας Γιαγκουλλής, *Κυπριακή λαϊκή ποίηση. Συναγωγή μελετῶν (1974-1980)*, Λευκωσία 1980· Σπύρος Βρεττός, *Οί λαϊκοί ποιητές τής Λευκάδας (1900-1985)* ὡς κοινωνικό φαινόμενο, Άθήνα 1991.

³² Μιχαήλ Μερακλής, *Έλληνική λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, ήθη καί έθιμα, λαϊκή τέχνη*, Άθήνα 2011, σ. 347.

³³ Πρβλ. Μανόλης Γ. Σέργης, *Μιά άνέκδοτη ρίμα τοϋ ναξιῶτη λαϊκοϋ ποιητή Άντῶνη Χουζούρη ...* ό.π., σ. 49-50.

6. ΣΥΝΤΟΜΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Σχετικό είναι και το θέμα της μεικτής γλώσσας των στίχων και της Τραγέδιας. Ἡ ἄξια παρατηρήσεως κρίνω τὰ συναντώμενα σ' αὐτούς διαλεκτικά στοιχεῖα. Δέν ἐλλείπουν ὅμως τὰ στοιχεῖα τῆς «ἐπισημότερης» γλώσσας, τῆς λογίας ἐν προκειμένῳ, πού ἀνέκαθεν ἀσκεῖ γοητεία ὡς γλωσσικός κώδικας τῶν «ἀστῶν» ἀλλά καί τῶν λαϊκῶν, ὡς ἀποδείξη μορφώσεως (πάντοτε ζηλευτῆς ἀπό ὅλες ἀδιακρίτως τίς κοινωνικές τάξεις, ἀσχέτως ἂν δέν τό δηλώνουν εὐθέως ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποί τους) ἢ ὡς ἕνα ἐπιπλέον ὄχημα πού ὁδηγεῖ τόν ποιητή πρὸς τήν κοινωνική ἄνοδο, ἕνα «ἐργαλεῖο» κοινωνικῆς κινητικότητας: Ἡ λόγια γλώσσα ὡς νοοτροπία, δηλαδή³⁴.

Ἀπό φωνολογική, μορφολογική, συντακτική καί λεξιλογική ἄποψη τό ἰδίωμα τῶν στίχων ἀνήκει στό ναξιακό ἀντίστοιχο, ὅπως αὐτό ἔχει διαμορφωθεῖ κατὰ τό πρῶτο τέταρτο τοῦ 18^{ου} αἰ. Ὡς ἕνα ἀπό τὰ κυκλαδικά ἰδιώματα, ἀνήκει στή νότια διαλεκτική ζώνη, στή λεγόμενη κυκλαδοκρητική ἐνότητα, σύμφωνα μέ τήν κατανομή πού ἐπιχείρησε ὁ Ν. Κοντοσόπουλος³⁵ καί ὅσα ὑποστήριξε ὁ Brian Newton³⁶.

Τά κυριότερα ἰδιωματικά στοιχεῖα πού ἐντόπισα εἶναι τὰ ἑξῆς (στίς ὑποσημειώσεις τῆς ἀμέσως ἐπομένης παραγράφου παραπέμπω στήν Τραγέδια τοῦ αγίου Δημητρίου, ὅπου συναντοῦμε τούς ἴδιους ἢ παρόμοιους τύπους):

1. Κάποιες ἐκφράσεις «τυποποιημένες» στόν καθημερινό λόγο τῶν Ἀξωτῶν: Εἶναι πρεπό³⁷, εἶναι τῆς χρειάς, εἶναι βολετό, ἐγγίζει νά..., νά ζήση τὸ κορμί σου, 'πέ μου νά ζῆς³⁸, θέλει τὸν θάνατον ἀπάνω ντου ν' ἀράζη, νά 'μεσθε ἀνεπαμένοι (συνήθης στό ἰδίωμα ἢ τροπή τῆς προθέσεως ἀνά- εἰς ἀνε-, π.χ. ἀνεστεναγμός, Ἀνεγνώστης³⁹).

2. Μεταφέρω ἐδῶ τὰ κυρίως ἰδιωματικά γλωσσικά στοιχεῖα: μολατοῦτα, ρήγας⁴⁰, πατοῦχες (= τὰ πέλματα τοῦ ποδιοῦ), ἄλυσιδοδεμένος, καθημερνά, συλ-

³⁴ Πρβλ. Ἀλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια. Ἱδεολογίες καί νοοτροπίες στήν Ἑλλάδα τοῦ 1830-1880*, Ἀθήνα 1998², σ. 130-134.

³⁵ Νικόλαος Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι καί ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, Ἀθήνα 1994, σ. 55 κ.ἑ.

³⁶ Brian Newton, *The generative interpretation of dialect. A study of Modern Greek phonology*, Cambridge 1972.

³⁷ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ αγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 328.

³⁸ Πρβλ. στό Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ αγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 288.

³⁹ Ἰωάννης Προμπονάς, «Ἡ γλώσσα τῶν Ναξιακῶν ἐγγράφων (1433-1837) καί τό παλαιότερον Ναξιακόν ἰδίωμα. Μέρος πρῶτον, εἰσαγωγή-φωνητική», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 7 (1968) [338-425], σ. 361.

⁴⁰ Δεκάδες φορές στήν Τραγέδια.

λογιαστοῦμεν (συλλογιάζομαι), ἀθιβολή, ὅζ' ἄν (= ἐκτός ἑάν)⁴¹, ἀπάνω ντου, ἐμποροῦμεν, ἀπόκοτα καί περισιὰ ἀποκοτιά⁴², ἀντάρα, ἀκαμασίαν, ἀπόφασες⁴³, ἀπ' ἄτός του⁴⁴ (τύπος πού ἐπιβιώνει καί σήμερα στό νησί⁴⁵), ὅτοιμα (ἔτοιμα⁴⁶, μέ ἀφομοίωση τοῦ ἔ πρόσ ὅ, π.χ., ἐμπρός > ὀμπρός⁴⁷), νά μᾶς ἐδώσουσιν⁴⁸ (ἀνάπτυξη τοῦ προθε-
τικοῦ ἐ-, πού ὀφείλεται στήν ἐπέκταση τῆς αὐξήσεως στούς ἀρκτικούς χρόνους⁴⁹:
Νά μᾶς ἐ-δώσουσιν > νά μᾶσε δώσουσιν)· ἀνάπτυξη τοῦ -ε στίς ρηματικές καταλή-
ξεις πού διατηροῦν τό τελικό -ν (νά πάμενε, παρεκτεταμένος ρηματικός τύπος,
εὐρύτερα χρησιμοποιούμενος στά Λιβαδοχώρια τοῦ νησιοῦ, καθ' ὅσον καί ἐκ
πείρας γνωρίζω⁵⁰), ἀνετριχιάζω (ἀντί ἀνατριχιάζω, βλ. λίγο παραπάνω), νάτε
(πάρτε), ἡ ἀφεντιά σας, ὄρσετε⁵¹, τῶρι (ἀλλά καί τῶρα)⁵², μιστός, νιό, πού 'πασι, πλιό
'ψα⁵³, κάμνουσιν, ἀπόφασες, μανίες, μάνητα, δούλεψι, χωρίς (καί χωρίς)⁵⁴, τάχατες⁵⁵,
πάρευτυς⁵⁶, κύρης⁵⁷, παιδεία (= τιμωρία)⁵⁸, νά 'μεσθε (ἀλλά καί νάμεστέν⁵⁹), νά
κρυβόμεσταν, νά ἐμποῦμεν, νά στέκωμεν κρυμμένοι, εὐγάζει, κρᾶζομεν, νά τοὺς
εὐροῦμεν, κ.ἄ.

Θεωρῶ πολύ ἐνδιαφέροντα τόν τύπο «νά χαθοῦσενε» («νά χαθοῦσι > νά
χαθοῦσενε»); Μᾶλλον. Μέ ἐπιφύλαξη κρίνω πῶς μᾶς παραπέμπει σέ ἕναν

⁴¹ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 326.

⁴² Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 316.

⁴³ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 317.

⁴⁴ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 316.

⁴⁵ 'Ιωάννης Προμπονάς, «'Η γλῶσσα τῶν Ναξιακῶν ἐγγράφων...», ὁ.π., σ. 375-376.

⁴⁶ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 326. 'Οτιμᾶζω τό ἐκεῖ ρῆμα. 'Ισως θά ἔπρεπε
νά φέρεται δασεῖα.

⁴⁷ 'Ιωάννης Προμπονάς, «'Η γλῶσσα τῶν Ναξιακῶν ἐγγράφων...», ὁ.π., σ. 402.

⁴⁸ 'Ιωάννης Προμπονάς, «'Η γλῶσσα τῶν Ναξιακῶν ἐγγράφων...», ὁ.π., σ. 359.

⁴⁹ Πρβλ. Δημήτριος Οἰκονομίδης, «Περί τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Ἀπεράθου Νάξου», Ἀθηνᾶ 56 (1952)
[215-273], σ. 217.

⁵⁰ Πρβλ. 'Ιωάννης Προμπονάς, «'Η γλῶσσα τῶν Ναξιακῶν ἐγγράφων...», ὁ.π., σ. 375-376. Ν.
Κοντοσόπουλος, Διάλεκτοι καί ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, ὁ.π., σ. 60.

⁵¹ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 326.

⁵² Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 330.

⁵³ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 318. Ἀναφέρεται ἐκεῖ ὡς ἄψα καί ἄψιά.
Πρόκειται γιά τό ἐπίρρημα τοῦ ἐπιθ. ἄψυς (ὀξύθυμος, εὐέξαπτος). Στή δική μας περίπτωση (στ. 64)
σημαίνει θαρρῶ «μέ ὕψος θαρραλέο», «ἀφοβα», «ξεκάθαρα».

⁵⁴ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 142 (στ. 122), σ. 146 (στ. 186), σ. 150 (στ. 34),
κ.ά.

⁵⁵ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 330.

⁵⁶ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 327.

⁵⁷ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., πολλαχού.

⁵⁸ Βάλτερ Ποῦχνερ, 'Η τραγῆδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου..., ὁ.π., σ. 326 (παίδεψη).

⁵⁹ Πρβλ. 'Ιωάννης Προμπονάς, «'Η γλῶσσα τῶν Ναξιακῶν ἐγγράφων...», ὁ.π., σ. 393.

συνδυασμό ἀρχαϊσμοῦ καί ἐφαρμογῆς τῆς ρηματικῆς κατάληξης -νε. Ἐπίσης, παρατηρεῖται συχνή χρήση τοῦ τελικοῦ -ν στους ρηματικούς τύπους (πιθανῶς καί γιά λόγους εὐφωνίας), ἀλλά καί στά οὐσιαστικά⁶⁰.

3. Ἐλάχιστες εἶναι οἱ λόγιες λέξεις καί ἐκφράσεις: *Σεμνότατε, ἀνθρωπινῇ φύσει, ὅτινα (ὀτίνα στό χ/φο), τρομερώτατην, ἐσπλαχνοσύνην*⁶¹, *ἤγουν, ἀγνωσία, νά εἰπῇτε, ὀρέγεσαι*⁶². Ἰσχνή εἶναι ἐπίσης ἡ παρουσία «ἰταλισμῶν»: *ὀρδινιά, στράτα, σουλτάδοι*⁶³, *σενάτο* (*scenato*, ὑποκοριστικό τοῦ *scena*, μικρή σκηνή⁶⁴), *μαντάτο*⁶⁵, κ.ἄ.

Τό ὕφος τῆς γραφῆς, ἐλάχιστο δεῖγμα τῆς ὁποίας παραθέτω στά ἀμέσως ἐπόμενα, μπορεῖ νά ἐκληφθεῖ ὡς κριτήριο γιά τήν ἀνίχνευση τῆς ταυτότητος τοῦ γραφέα / ἀντιγραφέα τῶν μελετώμενων στίχων; Ἦταν ὁ ἴδιος ὁ ἀγνωστος ποιητής; Ὁ ἡθοποιοῖς πού ὑποδύσαν τόν ρόλο τοῦ Ἀνατόλεου; Ὅπως γνωρίζουμε, ἡθοποιοί ἦταν κυρίως μαθητές τῆς σχολῆς (ὁ γραφικός χαρακτήρας τοῦ κειμένου κρίνω πῶς ἀποκλείει τέτοια περίπτωση), οἱ δάσκαλοί τους (γιά τόν ἴδιο λόγο ἀποκλείεται νά εἶναι κάποιος ἀπό αὐτούς) ἢ οἱ ἱερεῖς (ἡ μόρφωση κάποιων, τῶν περισσοτέρων, δικαιολογεῖ αὐτήν τήν εἰκόνα)⁶⁶. Πιθανῶς ὅμως νά ἦταν κάποιος ἄλλος, ἐγγράμματος (γιά τά μέτρα τῆς ἐποχῆς) λαϊκός ἀπό τό «ἀνατολικό» ἢ ἀπό τό «δυτικό» δόγμα (ἀρκούντως «ἐξελληνισμένος») πού χρησιμοποιοῖ μιᾶ ναξιακή ποικιλία μέ πολλά κυκλαδίτικα χαρακτηριστικά.

Ὡς σημαντικότερη διαφορά τῶν στίχων καί τῆς *Τραγέδιας τοῦ ἁγίου Δημητρίου* θεωρῶ τήν ἐπιμελέστερη ἐπεξεργασία τῶν πρώτων. Ἐλάχιστες εἶναι οἱ ἀτελεῖς ὁμοιοκαταληξίες, πολύ ὀλιγότεροι ἀναλογικά οἱ ὑπέρμετροι στίχοι (οἱ ἔχοντες ὑπέρ τίς 15 συλλαβές, προχειρογραμμένοι ἴσως), οἱ δημιουργούμενες χασμωδίες, πού βρίθουν στήν *Τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου*. Ἄν διατυπώσουμε τήν παράτολμη ὑπόθεση νά πρόκειται γιά τόν ἴδιον συγγραφέα, πού ἀπεφάσισε νά συγγράψῃ μιᾶ νέα *Τραγέδια* (γιά τόν ἅγιο Γεώργιο πλέον), τότε αὐτό θά πρέπει νά συνέβῃ σέ ὠριμότερή του ἡλικία. Κατά τόν ἰσχύοντα γενικῶς κανόνα, τά ἔργα της εἶναι ἀρτιότερα τῶν προηγουμένων.

⁶⁰ Εὐχαριστῶ τήν ἀγαπητή κυρία Μαρία Ξεφτέρη γιά τίς χρήσιμες πληροφορίες καί ὑποδείξεις της στά γλωσσικά θέματα πού μόλις ἔθιξα.

⁶¹ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 156 (σπλαχνοσύνη).

⁶² Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 142 (στ. 131), σ. 148 (στ. 221).

⁶³ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 329 (soldati).

⁶⁴ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 329.

⁶⁵ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 324.

⁶⁶ Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγέδια τοῦ ἁγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 105.

7. ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΩΝ ΣΤΙΧΩΝ. ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἡ «πολιτική» τῆς ἔκδοσης τῶν στίχων πού ἐπελέγη ἐπιδιώκει πρωτίστως νά ὑπηρετήσῃ ἕναν πρακτικό σκοπό: Τήν εὐκόλη ἀνάγνωση ἑνός κειμένου (ἔστω καί) 92 στίχων, στό ὁποῖο ὅμως κείμενο πάλλεται ζωντανή ἡ «ιδιωματική γλωσσική ζωή» ἑνός τμήματος τῆς Νάξου καί ὁ κόσμος του, ἴσως ἰδιαιτέρως τῆς πρωτεύουσάς του Χώρας: Τά ιδιωματικά στοιχεῖα τοῦ γλωσσικοῦ «ιδιώματος», οἱ ξεχωριστοί ἤχοι κάποιων συμφώνων του, ἡ διαφορετική προφορά κάποιων λέξεων, ἀκόμη καί ἡ (παράταιρη σήμερα) γραφή μερικῶν ἄλλων. Πρός αὐτόν τόν στόχο ἀποβλέπων:

– Ἀπέφυγα νά ἐκσυγχρονίσω τούς τύπους ἔτζι (στ. 17). Τό ἔτζι τό συναντῶ σέ δεκάδες ἔγγραφα τῶν αἰώνων πού ἀκολουθοῦν τόν 15^ο, δεδομένου ὅτι ἡ ἐνασχόλησή μου μέ τά ναξιακά κείμενα χρονολογεῖται ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1980. Αὐτόν τόν τύπο χρησιμοποιοῦν καί οἱ «δυτικοί», οἱ «ἐξελληνισμένοι» καί οἱ Ἕλληνες νοτάριοι τῆς Χώρας. Γιά τόν ἴδιο λόγο διατηρῶ τόν τύπο *Διοκλητζιανός*.

– Ἐξομάλυνα τή στίξη σέ ἀμπολλες περιπτώσεις.

– Στούς στίχους 21, 28, 40, 42, 50, 55, 62, 79, 81, 89, 92 ἐπέλεξα νά διατηρήσω τό «κόμμα τῆς τομῆς» τοῦ στίχου μετά τήν 8^η συλλαβή, καθ' ὅσον αὐτό ἐξυπηρετεῖ κάθε φορά συγκεκριμένους λόγους. Τό ἴδιο ἴσχυσε γιά τό κόμμα στό τέλος κάθε πρώτου διστίχου τῆς δυάδας πού σχηματίζει τή ζευγαρωτή ὁμοιοκαταληξία.

– Μετέτρεψα τίς γραφές τῶν στίχων 13, 14, 16 *καρδίαις, μανίαις, ταῖς καλαῖς ἀπόφασες* σέ *καρδίες, μανίες, καλές ἀπόφασες*.

– Προσάρμοσα τά *κ', κι* καί τό *καί* τοῦ *χ/φου* στίς μετρικές ἀνάγκες τῶν στίχων καί στήν ὑπηρεσία τῆς εὐφωνίας.

– Διατήρησα τό *ω* στίς ὑποτακτικές, στό *α'* πληθυντικό τοῦς πρόσωπο (π.χ., *νὰ ἔχωμεν*) καί τό *η* (ὑπογεγραμμένο *η*) στά τριτοπρόσωπα ρήματα μετά ἀπό τά *νὰ, θὰ, ὅταν*, κλπ., ἀσχετῶς ἂν ὁ ἀντιγραφέας δέν τό τηρεῖ πάντοτε.

– Κράτησα διττογραφίες στή μορφολογία κάποιων λέξεων, π.χ. *τῶρι* καί *τώρα*.

– Κεφαλαιογράφησα τά ὀνόματα τῶν πρωταγωνιστῶν (τῶν σκηνικῶν προσώπων) ἐντός καί ἐκτός τοῦ κυρίως θεατρικοῦ κειμένου καί κράτησα γιά ὅλες τίς περιπτώσεις ἕναν μόνον (ἐνιαῖο) τύπο, π.χ. τόν τύπο *Ἀνατόλεος* (ἀντί τῶν *ἀνατόλεος* καί *ἀνατόλιος* πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἀντιγραφέας) ἢ τόν τύπο *Πρωτόλεος* (ἀντί τῶν *προτόλεος*, *προτόλεος* τοῦ *χ/φου*). Ὁ ποιητής (ὄντως) ἀποδεικνύεται «ἐλαστικός» ὡς πρὸς τήν ἀπόδοση τῶν ὀνομάτων τῶν σκηνικῶν προσώπων, γιά πολλούς λόγους, ἀκόμη καί γιά νά ἐπιτύχει τήν ποθητή ὁμοιοκαταληξία. Ὅπως στό *χ/φο*,

τά ὀνόματά τους τὰ ἀναγράφω στό ἀριστερό πλάϊ τοῦ κειμένου, ἀλλά μέ πλάγια στοιχεῖα, πρὸς διάκριση ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο κείμενο.

– Τοποθέτησα ἐντὸς ὀρθίων ἀγκυλῶν [] σέ δύο περιπτώσεις (στίχοι 72, 89) τὰ κατὰ τὴν ἄποψή μου ἐλλείποντα γράμματα / λέξεις.

– Ὅλες οἱ ἐπεμβάσεις πού ἐπιχειρῶ ἐπὶ τοῦ κειμένου (ἢ ὅσες δέν ἐπιχειρῶ) ἐπεξηγοῦνται στίς ὑποσημειώσεις του. Ἐξαιροῦνται, αὐτονοήτως, ὅπως προαναφέρθηκε, οἱ πάμπολλες ὀρθογραφικὲς ἀποκαταστάσεις καὶ οἱ ἀντίστοιχες ἐπὶ τῶν σημείων τῆς στίξεως.

Μιά πληρέστερη εἰκόνα ὅσων προανέφερα κρίνω πὼς θὰ ἀποκτήσει ὁ ἀναγνώστης ἂν πρὸς χάριν του παραθέσω τὴν τελευταία σελίδα (τὴν 3r), τὴν μικρότερη τοῦ χειρογράφου, ὅπως ἐπακριβῶς αὐτὴ ἔχει καὶ εὐρίσκεται:

Σκηνὴ Εὐδομη,

Ἄγιος Γεώργιος. Ανατόλης. Προτόλεος ὁποῦ
ἀνήγουν τὴν φηλακὴν.

Ἄγιος Γεώργιος.

στεφάνια ἔχει ὁτοιμα διὰ τὴν παριγοριανσας.

Ἀνατόλιος

Αὐτὸς ὁ πολὺ ἔσπλαχνος ἅς πέψη νὰ φωτίσῃ
τὸν νοῦν, καὶ τὴν καρδίαν μας, καὶ τὴν πεδία νὰ σβήσῃ
Νὰ τὸν ὁμολογήσωμεν μὲ τὸ ἡδιομας αἷμα
φοτηζοντας μας παντοτες τὸ θεϊκόν του πνέβμα. 90

στρατητοαις.

κι ἔχομεν βασσανα, κι ἐμεῖς, κι ἡ αφεντιαν σας

Ἀνατόλεος

Με ταχαράς, νάμεστέν, ὄρσετε τὰ κλιδιά σας,

(τὴν τῶν δὴνουν τὰ κλιδιά τῆς φηλακῆς.)

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

[φ. ιρ]

Σκηνή Δεύτερη

Διοκλητζιανός. Παπᾶς. Μαγνήτζεος. Ἀνδρέας. Καπετάνιος. Μελάνιος. Σατάσπες.
Ἀνατόλεος. Πρωτόλεος καὶ Γεώργιος.

Σατάσπες: ἦ ὅλοι νὰ χαθούσενε ἂν δὲν τοὺς ἐγνωρίσουν.

Ἀνατόλεος Πρεπὸ εἶναι ἀφέντη νὰ ἔχωμεν λιγάκι ἐσπλαχνοσύνην
καὶ νὰ μὴν τρέχωμεν ἐκεῖ ὅπου ἡ ὀργὴ μᾶς κλίνει.
Μολατοῦτα σεμνότατε νὰ ζήσῃ τὸ κορμί σου
ὅλα εἶναι κ' εὐρίσκονται εἰς τὴν ὑποταγὴν σου. 5
Καὶ κάμε ὡς ὀρέγεσαι ὅ,τι εἶναι ὀρισμός σου
κι ὅ,τι σοῦ λέγει νᾶν' πρεπὸν ρήγα μου ὁ λογισμός σου⁶⁷.

Σκηνή Πέμπτη⁶⁸. Ἀνατόλεος καὶ Πρωτόλεος.

Ἀνατόλεος Ἵπέ μου Πρωτόλογε νὰ ζῆς τὸ πῶς νὰ πορευτοῦμεν
τάχατες νὰ κρυβόμεσταν ἢ νὰ φανερωθοῦμεν;

Πρωτόλεος μὲ βάσανα ἀμέτρητα ὥστε νὰ μᾶς κρεμνήσῃ. 10

Ἀνατόλεος Τῆς χρείας εἶναι τὸ λοιπὸν νὰ στέκωμεν κρυμμένοι,
νὰ κάνωμεν σὰν κάμνουσι αὐτοὶ οἱ καταραμένοι.
Μὰ τοῦτο εἶναι μιὰν ἐντροπὴ διὰ εὐγενικὲς καρδίες⁶⁹,
νὰ φοβοῦνται τὰ βάσανα καὶ ἀσεβῶν μανίες.
Μολατοῦτα ἡ ἀνθρωπινὴ⁷⁰ φύσις πάντα τρομάζει 15

⁶⁷ Ὁρθότερη ἀποκατάσταση τοῦ στίχου θά ἦταν: *κι ὅ,τι σοῦ λέγει νᾶν' πρεπὸν ρήγα μ' ὁ λογισμός σου* (συνίληψη τοῦ μ' μέ τό ἐπόμενο ὁ. Ὅμως ἔχω τὴν ἐντύπωση πῶς ὁ συγγραφεὺς ἀγνοεῖ παντελῶς τὴ λειτουργία τῆς).

⁶⁸ Πέμπτη στό χ/φο.

⁶⁹ Στό χ/φο ἐβγενικὲς καρδίαις, ὅπως καὶ ἀσεβὸν μανήαις (στον ἐπόμενο στ. 14).

⁷⁰ Χ/φο ἀνθρωπινή.

κι ἀπὸ τὲς καλὲς ἀπόφασες⁷¹ τοὺς ἀνθρώπους ἐβγάζει⁷².
Τάχατες εἶναι βολετὸ ἔτζι μιστὸ⁷³ νὰ βροῦμεν
καὶ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἀκόπιαστα νὰ ἐμποῦμεν;
Ποτὲ δὲν εἶναι βολετό.

Πρωτόλεος

κι ἀπὸ πατοῦχες ὡς κορφὴ ὅλος ἀνετριχιάζω.

20

[φ. ΙV]

Ἀνατόλεος

Ἀλήθεια, [ὁ] φόβος εἶναι πολὺς, μὰ ὁ Θεὸς μᾶς δώνει,
στὴν ὥραν αὐτὴν τὴν χάριν του κι αὐτὸς μᾶς δυναμώνει.
Καὶ πρέπει μὲ καλὴν καρδιὰν νὰ τὸν παρακαλοῦμεν,
καθημερνὰ τὴν δύναμιν ἐτούτῃ νὰ ζητοῦμεν.
Διατὶ ποτὲ ἀνταμοιβὴ δίχως κόπον δὲν δώνει,
μηδὲ τινὰ ἀκούραστα αὐτὸς δὲν στεφανώνει.

25

Πρωτόλεος

θέλουσι μὲ λογισμὸν νᾶχουν τὴν βασιλείαν του.

Ἀνατόλεος

Τ' ὅμοιο λέγω κι ἐγώ, πρέπει μας νὰ ἰδοῦμεν
πῶς ἔχομεν νὰ κάμωμεν καὶ νὰ συλλογιαστοῦμεν.
Διατὶ ὁ αὐτοκράτορας ἔχει ὀρδινιὰ βαλμένη,
ὅτινα⁷⁴ πιάσουν πάρευτος ὀμπρὸς του νὰ παγαίνει
φορτωμένος μὲ σίδερα κι ἀλυσιδοδεμένος
κι ὡς γνωρίσει τὸ σφάλμαν του νᾶν' ἀποφασισμένος,
πάρευτος διὰ τὸν θάνατον, χωρὶς⁷⁵ ἐλεημοσύνην
καὶ πλέον αὐτὴν τὴν μάνηταν κανένas δὲν τὴν σβήνει.

30

35

Πρωτόλεος

πῶς ἔχουν νὰ περάσουσι καὶ πῶς ν' ἀπογενοῦμεν.

⁷¹ Ἀποκαθιστῶ ἔτσι τὸ καλαῖς ἀπόφασες τοῦ χ/φου.

⁷² Στό χ/φο εὐγάζει. Βεβαίως κρίνω πῶς θὰ ἦταν ὀρθότερον (γιά τὴν εὐρυθμία τοῦ στίχου 16) τὸ ἀνθρώπους τοῦ στίχου αὐτοῦ νὰ μετεγγραφεῖ ὡς ἄνθρωπους.

⁷³ Μισθόν, δηλαδή.

⁷⁴ Στό χ/φο ὁτῆνα.

⁷⁵ Χωρίς.

Ἀνατόλεος Λοιπὸν ἄνταμα⁷⁶ ἅς πάμενε μέσα εἰς τὸ σενάτο,
 νὰ μάθωμενε τίποτις κανένα νιὸ μαντάτο
 καὶ τοῦτα ἅς τ' ἀφήσωμεν στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ μας,
 εἰς τὴν προμήθεια⁷⁷ αὐτηνοῦ, τοῦ πλάστη καὶ γονιοῦ μας 40
 ποὺ θέλει ἔχει τὴν ἔγνοια μας, πάντα νὰ μᾶς φωτίσῃ
 καὶ εἰς τὴν στράταν τὴν καλὴν νὰ μᾶς μεταγυρίσῃ.
 Ἄν εἶναι διὰ τὴν δόξαν του καὶ διὰ τὴν δούλεψίν του,
 δὲν θέλει λείψῃ ἀπ' ἐμᾶς ποτὲ ἡ δύναμίν του.

[φ. 2r]

Σκηνὴ Δεύτερη

Αὐτοκράτορας. Μαγνήτζιος. Ἀνατόλεος. Πρωτόλεος⁷⁸. Καπετάνιος. Σενατόροι καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος.

Αὐτοκράτωρ	εἰς τὸν λόγον πού 'πασι πάντα νὰ καρτεροῦσι.	45
Ἀνατόλεος	Καθὼς εἴπαμεν ὅλοι μας πρεπὸ εἶναι νὰ τελειώσῃ ἀφέντη ἐναντίον σου τίς μπορεῖ νὰ σηκώσῃ λόγια ἢ ἄλλη ἀθιβολή; Τὴν συμβουλὴ ⁷⁹ νὰ 'λλάξῃ ὅξ' ἂν ἠθέλῃ τὸν θάνατον ἀπάνω ντου ν' ἀράξῃ. Σεμνότατέ μου διὰ τιμὴ, τζ' ὀρισμούς σου τιμῶ τους ⁸⁰ 50 καὶ σὰν μικρὸς σου δουλευτὴς σκύπτω καὶ προσκυνῶ τους.	

Σκηνὴ Τρίτη.

Διοκλητζιανός. Μαγνήτζιος. Ἀνατόλεος. Πρωτόλεος. Μελάνιος. Σατάσπες.

⁷⁶ Ἀντάμα.

⁷⁷ Ἡ συμβουλὴ. Πρβλ. Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἡ τραγῆδια τοῦ ἀγίου Δημητρίου...*, ὁ.π., σ. 328.

⁷⁸ Στό χ/φο προτόλογος.

⁷⁹ Στό χ/φο συνβουλὴ.

⁸⁰ Παρενέβην πρὸς ἀποκατάσταση τῆς νοηματικῆς τάξεως. Ἀντικατάστησα τὸ τις τοῦ χ/φου (πού παραπέμπει σὲ θηλυκὸ) μέ τό νοηματικῶς ὀρθό τοὺς (τοὺς ὀρισμούς). Τό αὐτό ἔπραξα καὶ στὸν ἐπόμενο στίχο 51.

Σκηνή Ἑκτη.

Ἀνατόλεος	Πρωτόλεος καὶ Σουλτάδοι.	
Ἀνατόλεος	Τώρα πού φανερώθηκεν ὁ Γιώργιος ἐμποροῦμεν τ' ὅμοιον νὰ κάμωμεν καὶ νὰ φανερωθοῦμεν. Εἶδαμεν πὼς ἀπόκοτα τὸ εἶπεν ἀπ' ἀτός του τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα, στὸ πρόσωπο ὁμπρός του. Καὶ στὸν νοῦν του δὲν ἔβαλεν φόβον οὐδὲ τρομάραν, μηδὲ τὴν τρομερώτατην τῶν βάσανων ἀντάρα. Μὲ περισιὰ ἀποκοτιὰ καὶ μὲ φωνὴ μεγάλη, ὁμπρός εἰς ὅλους τό 'πενε δίχως πρόφαση ἄλλη. Καὶ τώρα ἐμεῖς νὰ στέκωμεν ἀπὸ φόβον πιασμένοι, ἤγουν ἀπὸ τὴν ἀκαμασιὰν νὰ 'μεσθε κρυμμένοι. [φ. 2v] Μοῦ φαίνεται πὼς εἶν' ντροπὴ ⁸¹ , μεγάλη ἀγνωσία ⁸² κι ἄς ἰδοῦμεν πὼς νὰ κάμωμεν, δίχως ἀκαμασίαν.	55 60
Πρωτόλεος	καθὼς σοῦ τό 'πα καὶ πλιὸ 'ψὰ φανερὰ ὁμπρός σου. ⁸³	
Ἀνατόλεος	Φαίνεται μου πὼς εἶν' καλὸ ἄν ἐμποροῦμεν, νὰ πάμενε εἰς τὴν φυλακὴν τὸν Γιώργιον νὰ ἰδοῦμεν. Κι ἄν εὗρωμεν μοναξιά, μποροῦμεν νὰ τοῦ 'ποῦμεν τὴν γνώμην καὶ τὸν λογισμόν ἐτοῦτο πού κρατοῦμεν. Κι αὐτός μᾶς δώνει συμβουλήν ⁸⁴ τὸ πὼς νὰ πορευτοῦμεν καὶ ποιά στράτα εἶναι πρεπὸ κι ἐγγίζει ⁸⁵ ν' ἀκλουθοῦμεν.	65 70
Πρωτόλεος	τόπο νὰ μᾶς ἐδώσουσι δίχως βάσανα τόσα.	
Ἀνατόλεος	Καλὴ εἶν' [ή] γνώμη πού κρατεῖς, πᾶμεν νὰ τοὺς εὐροῦμεν καὶ νὰ τοὺς κρᾶζομεν μαζὶ τὴν γνώμην τους νὰ 'δοῦμεν.	

⁸¹ Στό χ/φο τροπή. Πρβλ. τὸ ἐντροπή τοῦ στ. 13.

⁸² Στό χ/φο ἀγνωσίαν.

⁸³ Βλ. τήν ἐδῶ ὑπόσημ. 53.

⁸⁴ Στό χ/φο συνβουλήν.

⁸⁵ Στό χ/φο ἐνγκίζει. Δηλαδή, ἀρμόζει, ταιριάζει.

	Τάχας νὰ μᾶς ἐδώσουσι ⁸⁶ τόπο δίχως νὰ 'ποῦσι λόγο οὐδέ πλερώματα πολλὰ νὰ μᾶς ζητοῦσι;	75
Πρωτόλεος	Στρατιῶτες, νάμεστέν.	76
Στρατιῶτες	Τί ὀρίζετε, τί θέλετε νὰ εἰπῆτε;	77
Ἀνατόλεος	Τάχατες εἶναι βολετό, μποροῦμεν νὰ ἰδοῦμεν αὐτὸν ποὺ εἶναι στὴν φυλακὴν, δυὸ ⁸⁷ λόγια νὰ τοῦ 'ποῦμεν;	
Στρατιῶτες	κι ἐκεῖνο ὁποῦ ὀρέγεστε μέσα στὸν λογισμόν σας.	80
Ἀνατόλεος	Πέντε γρόσα σᾶς δίνομεν.	
Πρωτόλεος	Καλὰ 'στε πληρωμένοι.	
Στρατιῶτες	Δέκα θέμεν νὰ δώσετε, νὰ 'μεσθεν ἀνεπαμένοι ⁸⁸ .	
Ἀνατόλεος	Νάτε λοιπόν, μὰ βλέπεστε κανεῖς μὴν τὸ κατέχει κι ὕστερα μεγαλότατη παίδεψι θέλει ἔχει.	85
[φ. 3r]	Σκηνὴ Ἑβδομῇ	
Ἅγιος Γεώργιος.	Ἀνατόλεος. Πρωτόλεος ὁποῦ ἀνοίγουν τὴν φυλακὴν.	
Ἅγιος Γεώργιος	στεφάνια ἔχει ὅτοιμα διὰ τὴν παρηγορίαν σας.	
Ἀνατόλεος	Αὐτὸς ὁ πολυέσπλαχνος ⁸⁹ ἅς πέψῃ νὰ φωτίσῃ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν μας καὶ τὴν παιδιά ⁹⁰ νὰ σβήσῃ.	

⁸⁶ Στό χ/φο νά μασε δώσουσι. Βλ. καί προηγούμενο στ. 71. Θά μπορούσα νά τό ἀφήσω ὡς ἔχει, μέ ἀτόνιστη τή δευτέρη λέξη, διότι ὁ τόνος της (μέχρι σήμερα) κατά τήν ἐκφορά της μετατίθεται στήν πρώτη συλλαβή τῆς ἐπόμενης λέξης (στό δώ-, συγκεκριμένα).

⁸⁷ Στο χ/φο δύο. Ἐπέλεξα τό δυὸ γιά εὐρυθμία τοῦ στίχου.

⁸⁸ Ἰκανοποιημένοι. Συχνότατα σημαντώμενη στά βασιζικά ἔγγραφα μετοχή, συμπληρωμένη συνήθως μέ τήν ἴδιας σημασίας *σατισφάδοι*.

⁸⁹ Ὁ πολυεύσπλαχνος.

⁹⁰ Τό παιδεμα, τὸν παιδεμό, τήν τυραννία, τό μαρτύριο. Ἀπό τό παιδεύω δηλαδή, ὑποβάλλω σέ βάσανα, παιδεύω, καταβάσανίζω. Ἡ συνταύτιση τοῦ μαρτυρίου μέ τήν παιδεία-μόρφωση εἶναι ὄντως πολύ ἐνδιαφέρουσα.

Νὰ τὸν ὁμολογήσωμεν μὲ τὸ ἴδιο μας [τὸ] αἷμα,
φωτίζοντάς μας πάντοτε τὸ θεϊκόν του πνεῦμα.

90

Στρατιῶτες

κι ἔχομεν βάσανα κι ἐμεῖς κι ἡ ἀφεντιάν σας.

Ἀνατόλεος

Μετὰ χαρᾶς, νάμεστεν⁹¹, ὄρσετε⁹² τὰ κλειδιά σας.

(τῶρι τῶν δίνουν τὰ κλειδιά τῆς φυλακῆς)

⁹¹ Νάμαστε, δηλαδή.

⁹² Πάρετε.

2240.

Σπουδὸν Δεώτερον.

Διοκρίτης· Ζαυτὸς· Κρατῆς· Μαγνήτης· Ἀνδρέας· Καδούβριος.
Μεγαλὸς· Σάτιος· Ἀνατόλιος· Τερόλιος· ἔ· Τερόλιος.

Σαλῆτες· ἢ ὅλοι ναυαγῶντες ἀνδρὲς ἐξ ἐμπορίου.

Ἀνατο Πρωτὸ εἶναι ἀρετὴν ναυαγῶν ἀνδρῶν ἐν ταλαιπωρίᾳ
λεοσίν· ἢ ναυαγῶν τεχνικῶν ἐκεῖ ὁδὸν πορρὴ μὲν κερνα

Μολάτωρ σκευὴν τε νὰ ζῶντο κορυμνὸς

ὅλα εἶναι· ἐργασίαν εἰς τὴν ἰσοτιμῶν

Καὶ καμὲν ἔργον· ὅτι εἶναι ὁρμηκός

ἔ· ὅτι σὺ λέγει νὰν τὸν ὅρμον ὁρμηκός

ἔ· ὅτι Σπουδὸν Τερόλι· Ἀνατόλιος· ἔ· Τερόλιος.

Ἀνατο Πρωτὸ Τερόλιος νὰ ζῶντο τὸν ναυαγῶν

ταχάτες νὰ πορρὴν πορρὴν ἢ νὰ γένετο πορρὴν

Μεγαλὸς· ἢ βαρὺν ἀρετὴν· ὅτι νὰ μὲν κερνα

Ἀνατο ὅτις χρεὶας εἶναι τὸ λουτὸν νὰ πορρὴν κερνα

νὰ πᾶντο σὺν κερνα· αὐτοὶ οἱ ναυαγῶντες

Μεγαλὸς εἶναι μὲν ἐν τῷ διὰ ἐργασίαν πορρὴν

νὰ πορρὴν τὸ βάσανα· ἔ· ἀρετὴν μακάρι.

Μολάτωρ ἢ ἀνδρῶν ὅτις πᾶντα πορρὴν

ἔ· ἀπὸ τῶν πορρὴν ἀρετῶν πᾶν ἀνδρῶν εἶναι.

Ταχάτες εἶναι βολετὸ ἐργασίαν νὰ πορρὴν

ἔ· εἰς τὴν ἀρετὴν τὸν ἀνδρῶν νὰ πορρὴν

Ποτὲ δὲν εἶναι βολετὸ.

Τερόλιος ἢ ἀπὸ τῶν ἀρετῶν εἰς πορρὴν ὅλας ἀνδρῶν

4

3

Συνην ἔνδοξον,

Ἄγρος δεινός. ἀνὰ τοῖσιν. περὶ τοῖσιν ὅτι
ἀνέχον τὴν φρεσὶν.

Ἄγρος δεινός. στρέφεται ἔχει ὄψιμα δὲ τὴν περὶ τοῖσιν

Ἀνὰ τοῖσιν. Αὐτὸς ὁ πολὺν ἐξέλαχτος ἂν πέτρῃ νὰ φρεσὶν
τὸν νῦν, ἢ τὴν περὶ τοῖσιν, ἢ τὴν περὶ τοῖσιν
καὶ τὸν ὁμοιομορφῶν μετὰ τοῦ ἡδονῶν αἵμα
φρεσὶν τοῖσιν περὶ τοῖσιν, τὸ δὲ τὸν νῦν ἐξέλαχτος.

στρέφεται. ἢ ἐξομῶν βασιλεῖς, ἢ ἐξομῶν, ἢ ἐξομῶν

Ἀνὰ τοῖσιν. Μὲν ὁμοιομορφῶν, νῦν περὶ τοῖσιν, ὅσοι τὸν νῦν ἐξέλαχτος,
τὸν νῦν ἐξέλαχτος, τὸν νῦν ἐξέλαχτος, τὸν νῦν ἐξέλαχτος.

Discusiones y reseñas

- J. HERRIN, *Ravenna: Capital of Empire, Crucible of Europe* (por Miguel CORTÉS ARRESE), 369.– Miguel CORTÉS ARRESE, *Las mil caras de Teodora de Bizancio* (por Pedro BÁDENAS DE LA PEÑA), 372.– Ιμπερίος και Μαργαρόνα (Η ομοιοκατάληκτη Διήγησις ωραιότητι του Ιμπερίου), επιμ. Γιώργος Κεχαγιόγλου (por Guillermo MARÍN CASAL), 375.– *The Commentaries of D. García de Silva y Figueroa on his Embassy to Shah 'Abbās I of Persia on Behalf of Philip III, King of Spain*, translated from the original Spanish manuscript by Jeffrey S. Turley, edited with an introduction and annotations by Jeffrey S. Turley and George Bryan Souza (por Luis GIL FERNÁNDEZ), 386.– Vivian IDREOS ELLUL, *Los últimos hijos de Constantinopla* (por José Ramón DEL CANTO NIETO), 396.– Margaret KENNEDY, *La sonrisa olvidada*, trad. de M. Temprano García, pról. de Ó. Esquivias (por José Ramón DEL CANTO NIETO), 399.– Σταματία ΛΑΟΥΜΤΖΗ, Κ. Π. Καβάφης και δημοτικό τραγούδι (por Eusebi AYENSA), 403.– Nicos CAVADÍAS, *La Cruz del Sur. Poesía completa*, introd., trad. y notas de David Hernández de la Fuente (por Jaume ALMIRALL SARDÀ), 410.–